

SAŽETAK RADA POD NASLOVOM RAZLIČITI OBLICI PAMĆENJA I ZABORAVA NA FRIDERIKA RUKAVINU

DOMENIKO BRIŠKI

U OVOM RADU PROUČIT ĆEMO PERCEPCIJU PAMĆENJA I ZABORAVA DANAŠNJEG DRUŠTVA NA PRIMJERU ISTAKNUTOGA HRVATSKOG DIRIGENTA FRIDERIKA RUKAVINE, KOJI JE ROĐEN JE U PULI 1878. GODINE I DJELOVAO U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA. ON JE PRVI HRVATSKI DIRIGENT S MEĐUNARODNOM KARIJEROM. SITUACIJA ZABORAVA KOJA SE NJEMU DOGODILA MOŽE SE DOGODITI BILO KOME.

Zaboravljanje, prema Sir Thomasu Browneu, smatra se preduvjetom preživljavanja, no postavlja se pitanje zašto zaboravljamo neke ljude ili događaje, dok druge pamtimo. Rukavina je izgubio većinu svog spomena nakon smrti 1940. godine, unatoč njegovoj značajnoj karijeri. Pitanje o tome je li Rukavina namjerno zaboravljen ostaje otvoreno, ali se ističe potreba za njegovim priznanjem kao dijelom nacionalnog pamćenja kroz relevantna istraživanja i svjesnost o njegovim doprinosima.

Različiti oblici pamćenja i zaborava na Friderika Rukavinu

“Osnovni je zakon života zaboravljanje¹. Sir Thomas Brown kaže da je zaboravljanje preduvjet preživljavanja. Da, ali zašto onda nešto ili nekog zaboravljamo, a nešto

drugo ili nekog drugog ne zaboravljamo? Po kojim kriterijima? Po kojim osnovama? Postoji li neko pravilo? Neka uhodana “sudska praksa” u našoj kolektivnoj društvenoj svijesti? Postoje li (ne)društveni interesi da se nekoga zaboravi, a nekog drugog ne ili je to samo “stjecaj okolnosti”?

Friderik Rukavina rođen je 23. listopada 1878. u Puli, a umro 26. listopada 1940. u Novom Marofu. Bio je istaknuti hrvatski dirigent svoga vremena s međunarodnom karijerom, redatelj, hvaljen i osporavan. Bio je ravnatelj zagrebačke (čak 3 puta), osječke i ljubljanske opere. Nakon smrti gubi mu se skoro svaki spomen. Prilike rata ubrzo nakon njegove smrti spriječile su da se sustavno osigura sjećanje, odnosno pod ovim okolnostima nije bilo nikoga tko bi se za to planski pobrinuo, a nakon uspostave novog poretka 1945. druge su teme bile aktualnije.

Rukavina, kao uostalom i svako od nas, jedinka je koja ne može djelovati izolirana, ne može stajati sama za sebe. Kroz svoj život i djelovanje

¹ Sir Thomas Browney – izvor: Aleida ASSMANN: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München: Beck 2006. 21-61 – hrvatski prijevod: Petra BABIĆ: *Duga sjena prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti*, Zagreb, 25

dolazio je i prolazio kroz različite društvene slojeve, i ostavljao traga po različitim zemljopisnim širinama i dužinama. Neupitno je pripadao i različitim grupama, različitim zajednicama. Nekim zajednicama nije mogao pripadati svojim odabirom, kao npr. svojoj mnogobrojnoj obitelji, dok je neke zajednice odabrao radi viših ciljeva, a u neke je ušao i svojim dotadašnjim postignućima. Njegovi roditelji dobili su čak četrnaestero djece, od kojih je najvjerojatnije samo šestero preživjelo. Obitelj je zajednica koja se u jednu ruku nastavlja i nakon smrti. Tako je i najveći dio građe za ovaj rad prikupljen iz obiteljske zajednice, tj. iz Rukavinine ostavštine koju su čuvale njegove sestre Amina i Božica.² One su kroz čuvanje ostavštine sačuvale sjećanje na Rukavinu i nakon njegove smrti. Rukavina je time kroz jedno određeno vrijeme bio dio povijesti svoje obitelji, iako sam nije imao djece. Poznato je da kroz vlastitu djecu obiteljsko pamćenje traje u prosjeku tri, pa čak u nekim slučajevima i do pet generacija, no kad čovjek nema vlastite djece, već druga ili, u nekim slučajevima, treća generacija bliske rodbine zaboravlja na njega.

Rukavina od 1894. – 1899. pohađala glazbenu školu *Hrvatskog zemaljskog glazbenog zavoda*. U tim godinama, presudnim za formiranje osobe, bio je pod velikim utjecajem Ivana pl. Zajca. Kasnije će, 1914. prilikom svoga prvog gostovanja u Zagrebu, u jednom intervjuu izjaviti da sve što je postigao može zahvaliti Zajcu. Ovi-

me se potvrđuje tvrdnja Karla Manheima da se čovjek između 12. i 25. godine nalazi u životnoj dobi ključnoj za njegovu formaciju, tj. iskustva i saznanja koja dobiva u tom razdoblju bit će od velike važnosti u formiranju njegove osobnosti. Naime, kako vidimo iz podataka, nakon tog razdoblja Rukavina odlazi na studij u daleko veću sredinu; odlazi u Prag gdje mu predaju dr. Antonín Dvořák i princ Ferdinand Lobkowitz, i kasnije u Italiju gdje radi s Arrigom Boitom.³ No i pored ovih velikih imena, on kao veliki utjecaj ističe našeg Zajca.

Rukavinu je svakako od potpunog zaborava spasio dr. Hubert Pettan. On je pokrenuo historiografsko zanimanje za Rukavinin rad i na svojoj knjizi o Rukavini radio preko dva desetljeća ne bi li ga spasio od zaborava. Pettan je kao izvore koristio materijalne dokaze, npr. sačuvana pisma, službene dopise i dokumente, programe, kritike itd., i usmena sjećanja nekih Rukavininih suvremenika. Usmena sjećanja prenosili su mu članovi Rukavinine obitelji, kao npr. sestra Božica, i kolege glazbenici Tijardović, Stančić, Matačić i Cipra.⁴ U ovom slučaju usmenih sjećanja moramo računati na to da su individualna i kolektivna sjećanja uvijek kombinirana u pamćenju ispitanika. Naravno, drugačije od članova obitelji i drugačije od poznanika.

Četiri su oblika pamćenja koja moramo uzeti u obzir: individualno, društveno, političko (tj. nacionalno) i

² Sanja MAJER-BOBETKO: Rukopisna knjiga Friderik Rukavina: Istaknuti hrvatski dirigent Huberta Pettana, *Arti musices*, 44 (2013.) 2, 299-304

³ Hubert, PETTAN: *Friderik Rukavina istaknuti hrvatski dirigent*, Zagreb, Rukopis, 1983., 10

⁴ Sanja MAJER-BOBETKO: Rukopisna knjiga Friderik Rukavina: Istaknuti hrvatski dirigent Huberta Pettana, *Arti musices*, 44 (2013.) 2, 299-304

kulturno.⁵ Kako smo svi mi individue, tako su i naši životni putevi, tj. naša životna iskustva jedinstvena i originalna. Iako su nam sjećanja nepouzdana, ona su od ključnog značaja u formiranju našeg identiteta. Individualna sjećanja i njihova nepouzdanost dovode nas do zaključka da su ona djelomična, tj. fragmentarna. Osim što ne mogu stajati sama za sebe, već su uvijek pod utjecajem sjećanja drugih, ona su prolazna, tj. mijenjaju se s novim iskustvima individue. Nakon razdoblja od, u prosjeku, tričetvrt do cijelog stoljeća, sjećanja se istope i ugrade u zaborav kako bi ustupila mjesto novim, svježijim sjećanjima. U formi usmenog istraživanja jako je teško dosegnuti istinu nakon proteka određenog vremena.

Društveno pamćenje usko je vezano uz generaciju. Način kako jedna generacija gradi stav prema nečemu ili, u ovom slučaju, nekomu, temelji se na njezinom iskustvu. No problem, ali i sreća je u tome što je generacija opet sastavljena od individua. Mogli bismo govoriti o generacijskom sjećanju samo ako bismo imali jednak stav te generacije prema nekoj osobi ili događaju, što je ovdje samo djelomično slučaj. Mnogi su Rukavini odobravali, ali su neki i osporavali njegovo djelovanje, tako da ovdje imamo oprečno društveno sjećanje tog doba. Ne možemo govoriti iz sadašnje perspektive jer društveno pamćenje ima određeni vremenski obzor koji se proteže maksimalno do pet generacija, ali možemo govoriti o društvenom pamćenju toga doba.

⁵ Aleida ASSMANN: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München: Beck 2006. 21-61 – hrvatski prijevod: Petra BABIĆ: *Duga sjena prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti*, Zagreb, 2

Društveno pamćenje moramo gledati i kroz ograničeno vremensko razdoblje, a kako ćemo malo kasnije vidjeti, ono je tijesno povezano i u interakciji je s kulturnim pamćenjem, tj. s njegovim artefaktima. Kroz relevantne materijalne dokaze (tadašnje kritike) vidimo da je pojavom Rukavine 18. ožujka 1914. kao gosta dirigenta operne predstave *Madame Butterfly* sva dostupna kritika bila istog mišljenja, a to su superlativi za mladog Hrvata na dirigentskom pultu. Nakon toga velikog uspjeha zaposlen je u sezonama 1914./15. – 1917./18. na mjestu prvog dirigenta zagrebačke opere. No pogledamo li stajalište kritike, u zadnjoj godini njegovog djelovanja 1917./18. vidjet ćemo da je kritika bila krajnje podijeljena. Od velikog hvaljenja na jednoj strani do velikog kuđenja na drugoj. Milan Sachs, bivši violinist kazališnog orkestra je u sezoni 1912./13. i 1913./14. dirigirao veliki broj predstava, i čini se da je očekivao kako će on u narednom razdoblju biti prvi dirigent u kazalištu.⁶ Kako novinski članci tog vremena pokazuju, Sachs i njegovi istomišljenici na čelu s Pavlom Markovcem silovito su se obrušili na Rukavinu i čitajući te kritike stječemo dojam da su se autori odmaknuli od osvrta na koncert i da osobno napadaju Rukavinu.⁷

Kolektivno sjećanje, kako ga je 1920-ih godina vidio francuski sociolog Halbwachs, stvara se pomoću naracije, prisjećanja i međusobne komunikacije. Danas, stotinjak godina nakon burnih trenutaka Rukavininog života, nemamo kolektivno sjećanje na njega. Moguće je da bi ga tek odre-

⁶ Hubert, PETTAN: *Friderik Rukavina istaknuti hrvatski dirigent*, Zagreb, Rukopis, 1983., 24

⁷ Ibid. 172-182

SIMFONIJSKI KONCERAT

MLADIH HRVATSKIH SKLADATELJA
U KR. ZEMALJSKOM HRV. KAZALIŠTU

U ZAGREBU

VELJAČA 1916

*Program »historijskog« simfonijskog koncerta
održanog u veljači 1916. u Zagrebu*

Plakat simfonijskog
koncerta održanog 5.,
7. i 11. veljače 1916.

deni, vrlo uski stručni krugovi povezali s pojedinim bitnim događajem. Ako ga se ne bi sjetili po imenu, sjetili bi ga se, tj. smjestili bi ga u "svoje ladice" po informaciji da je baš on dirigirao *Povijesnim koncertom 1916*. Takve informacije dolaze do ljudi u formi naracije i međusobne komunikacije. Početkom veljače 1916., točnije 5. veljače 1916. održan je koncert (koji je bio ponavljen 7. i 11. veljače iste godine) povijesnog značaja. Na tom su se koncertu predstavili tadašnji mladi hrvatski skladatelji: Baranović, Širola, Dugan, Stančić, Pejačević, Dobronić. Sve kritike koncerta i Rukavine kao ravnatelja bile su izrazito pozitivne, što je jedan od razloga zašto se tog koncerta i danas sjećamo.

Tri su dimenzije, tj. razine i strukture ljudskog pamćenja. Neuronska (tj. biološka), društvena i kulturna. Koliko se god one činile međusobno dalekima, one ne mogu funkcionirati zasebno, već sve tri djeluju u interakciji. Neuronska, tj. biološka razina je osnovna. Moramo imati mozak i centralni živčani sustav, no to nije dovoljno da bi ona funkcionirala; ona mora biti u interakciji s društvenom i kulturnom razinom. Društvena razina funkcionira kao proces stalnih organiziranja, pregovora i utjecaja drugih, te nema

stabilnu i trajnu formu već ovisi o neuronskoj i kulturnoj razini. Kulturna razina, za razliku od društvene, konačno ima stabilnu i trajnu formu kroz svoje materijalne prikaze, tj. artefakte, i kroz tradicijska događanja.

Dakle, naše biološko sjećanje na Rukavinu ne može stajati samo za sebe, već mu je potrebna interakcija s društvenim sjećanjem tog doba (jer društveno sjećanje ima svoj vremenski obzor). Kao primjer navodimo oduševljenje koncertom na kojem se predstavio 1914., ili koncertom mladih hrvatskih skladatelja 1916. To oduševljenje stvorilo se kroz komunikacijsku mrežu novinara, glazbenika, publike itd. Kulturno sjećanje nema vremenski obzor te ono traje i do danas kroz svoju materiju. Slike i tekstovi u kojima se spominje mo. Rukavina (rijetki, ali ima ih), njegova ostavština (ona će doći samo do manjeg dijela ljudi, ali će doći), zgrade u kojima je djelovao, pa čak i obljetnički koncerti (kao npr. koncert 2016. za stotu obljetnicu *Povijesnog koncerta iz 1916.*) stvorit će interakciju s biološkim i društvenim sjećanjem na Rukavinu. Kulturno sjećanje je osnova budućeg sjećanja na Rukavinu jer ono kroz svoje simboličke medije pruža trajni oslonac sjećanju na maestra.

Govoreći o sjećanju na Rukavinu (još) ne možemo govoriti i o nacionalnom sjećanju. Nacionalno sjećanje, za razliku od društvenog, dolazi odozgor, ujedinjuje društvo te, jer je utemeljeno na institucijama, traje dugo. Zbog svojih postignuća Rukavina ima razloga (kao, među ostalim, i njegov rođak Antonio Smareglia) biti uvršten u nacionalno pamćenje, no da bi se to dogodilo treba osnažiti kulturno sjećanje na njega. Kao što je rekao Christian Meier: "Usvojiti povi-

jest znači da je ljudi promatraju kroz prizmu vlastitog identiteta.”⁸ Rukavina mora postati dio našeg svjesnog identiteta da bi mogao ući u nacionalno pamćenje.

Prilikom revitaliziranja sjećanja na Friderika Rukavinu, bitno je da sve informacije budu potkrijepljene relevantnim znanstvenim činjenicama kako se ne bi stvorio mit. U mnogim diskursima mit označava falsificiranje povijesti i jedna takva etiketa, jedna takva kriva, neprovjerena priča može napraviti više štete nego koristi. Prepoznamo li Rukavinina postignuća kao zajednička i nepravdu koju je Rukavina doživio kao zajedničku nepravdu, i protumačimo li je kao zajedničku patnju, to će nas ujediniti u zajedničkoj viziji budućnost, a Rukavinu postaviti u nacionalno pamćenje.

Krajem 19. stoljeća francuski pisac i istraživač religije Ernst Renan govori o važnosti zaborava u kreiranju nacionalnog sjećanja, što se u Rukavininom slučaju može protumačiti kao put kojim je sjećanje na njega trebalo proći. Gledajući život Friderika Rukavine, koji je u jednom trenutku 1929. jednostavnim dekretom skinut s funkcije direktora opere Narodnog kazališta u Zagrebu, javlja nam se potreba da historiografskim istraživanjem utvrdimo razloge zbog kojih su se događaji odvijali na taj način. Da bismo otkrili uzroke moramo sagledati pozadinu i kontekst te saznati sve o njihovoj motivaciji. 80-ih godina prošlog stoljeća povijest i sjećanje počeli su se približavati, tj. individualno se sjećanje počelo priznavati povijesnim izvorom.

⁸ Aleida ASSMANN: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München: Beck 2006. 21-61 – hrvatski prijevod: Petra BABIĆ: *Duga sjena prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti*, Zagreb, 15

Neposredno nakon Rukavinine smrti, gotovo 25 godina nakon povijesnog koncerta koji je održan 1916., Antun Dobronić imao je potrebu u novinama iznijeti svoje stajalište o Rukavini i o tom koncertu. Osim što se u članku prisjeća upečatljivih činjenica o Rukavinim kvalitetama, primjećujemo i zanimljiv razlog za pisanje članka: “(...) pa je red da sada, kada je za uvijek odselio iz naše sredine i za uvijek razišao od muzike, bez predrasuda utvrdimo njegovo pravo značenje u našim novijim muzičkim nastojanjima. (...) Red je da u ovom momentu podvučemo ono što je on kao trajnu vrednotu u svom dirigentskom radu priložio novijem razvitku hrvatske muzike. (...) ...dok se faktori, koji kroz muzičku reprodukciju ravnaju sudbinu hrvatske muzičke kulture u tom svom radu ne ugledaju u primjer onog pionirstva, koji je u muzičkoj reprodukciji pokazao Fridrik Rukavina ostvarenjem ‘Prvog sinfonijskog koncerta hrvatskih skladatelja’, dotle će uvijek istinski hrvatska, rasna hrvatska muzička kultura biti daleko od svog višeg umjetničkog cilja i pravog poziva da općenitoj kulturi priloži svoje zasebne odlike, svoj rasni izraz.”⁹

Primjećujemo da je Dobronić imao potrebu javno izaći i podijeliti istinu koju je znao i nosio 25 godina. Zanimljivo je primijetiti da je tehnička informacija – datum koncerta – pogrešan u tom članku¹⁰, ali je autoru važno, i to je nakana članka, dočarati važnost Friderika Rukavine za hrvatsku glazbu.

⁹ DOBRONIĆ, Antun: Fridrik Rukavina. Iz ličnih uspomena, novinski izrezak, Kazališni fond Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, koverta “Fridrik Rukavina“, bez signature.

¹⁰ Umjesto 5. veljače 1916. naveden je 4. veljače 1916.

Na početku smo istaknuli da je osnovni zakon života zaboravljanje. Da bismo napravili mjesta za novo moramo zaboraviti staro. Osim što se to događa prirodno, zaboravljanje može biti i namjerno, tj. naredeno. Nekad su neki tekstovi bili zabranjeni pa im je sudbina bila da ih se zaboravi, a tako to može biti slučaj i s ljudima. Je li Friderik Rukavina namjerno zaboravljen, to će tek trebati istražiti, no sa sigurnošću možemo reći da je "potez pera" uvelike doprinio našem slabom današnjem sjećanju na njega. Od Rukavinine smrti prošlo je više od 80 godina, a od vrhunca njegova djelovanja i više od 100. Naše živo sjećanje na njega je izgubljeno, no materijalni ostaci mogu živjeti još dugo. O nama ovisi kako ćemo baratati s tom ostavštinom, tj. gdje ćemo je pohraniti; hoćemo li je pohraniti u neki arhiv ili je oživjeti.

U tom kontekstu govorimo o pohrambenom kulturnom pamćenju i funkcionalnom kulturnom pamćenju. Pohranimo li materijalne nositelje sjećanja u dobro čuvani podrum, oni su samo potencijalni. Učinimo li nešto s njima i pobrine-mo li se da budu funkcionalni, tada će sve te materijalne stvari moći "govoriti" o subjektu svoga postojanja, pa čak možda i vratiti nas u trenutke osjetilne prošlosti. Ustabilimo li naše funkcionalno kulturno pamćenje, kao i nacionalno pamćenje, na pravom smo putu razvijanja dugoročnoga društvenog pamćenja. Naravno, društvo je sastavljeno od nas individua i sada opet vidimo kako su kulturno, društveno i individualno pamćenje isprepleteni u zavisnosti jedno od drugoga.

LITERATURA

- ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München: Beck 2006., 21-61 – hrvatski prijevod: Petra BABIĆ: *Duga sjena prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti*, Zagreb.
- BOŠKOVIĆ, Ivan: Sedamdeset godina hrvatske nacionalne glazbe, *Sv. Cecilija*, LVI, (1986.), 4, 83-86
- DOBRONIĆ, Antun: Fridrik Rukavina. Iz ličnih uspomena, novinski izrezak, Kazališni fond Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, koverta "Fridrik Rukavina", bez signature.
- GLAVOČIĆ, Daina: Dr. Valter Rukavina – amateur painter, *Acta med – hist Adriat*, 6 (2008.) 1, 9-14
- KUČIĆ, Juraj: *Prilozi za povijest riječke kardiologije i interne medicine*, Rijeka, Udruga građana RIVAL biblioteka VAL, 2013.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: Rukopisna knjiga Friderik Rukavina: Istaknuti hrvatski dirigent Huberta Pettana, *Arti musices*, 44 (2013.) 2, 299-304
- PETTAN, Hubert: *Friderik Rukavina istaknuti hrvatski dirigent*, Zagreb, Rukopis, 1983.
- RAKITIĆ, Andrea: Diplomski rad: Iz korespondencije Antuna Dobronića u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zagreb, Muzička akademija u Zagrebu, 2021., 36,
- ŠKROBONJA, Ante: Professor Valter Rukavina (1896–1972): Life between medicine and painting, *Acta med – hist Adriat*, 6 (2008.) 1, 91-100